

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРОБЛЕМИ СЕМАНТИКИ СЛОВА, РЕЧЕННЯ ТА ТЕКСТУ

Випуск 16

Збірник наукових праць

Київ - 2006

РЕЛЯЦІЙНІ МОДЕЛІ ПРИЙМЕННИКОВИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У МЕХАНІЗМІ МОВИ ТА МОВЛЕННЯ

Об'єктом статті є реляційні моделі прийменникових словосполучень. Метою статті є визначення основних операцій механізму мовлення у породженні реляційних моделей англійських прийменникових словосполучень (ПСС), що є розвитком логіко-поняттєвого методу сприйняття та творення мови. Стаття розкриває логічні відношення сполучуваності слів в англійській мові та засоби варіативності прийменникових словосполучень і містить проєкцію на переклад та комунікацію.

Ключові слова: прийменник, модель, словосполучення, механізм, відношення.

Объектом статьи являются реляционные модели предложных словосочетаний. Цель статьи – определить основные операции механизма речи в порождении реляционных моделей английских предложных словосочетаний (ПСС), что является развитием логико-понятийного метода восприятия и порождения речи. Статья раскрывает логические отношения сочетаемости слов в английском языке и средства вариативности предложных словосочетаний и содержит проєкцию на перевод и коммуникацию.

Ключевые слова: предлог, модель, словосочетание, механизм, отношение.

The object of the article is relational models of the prepositional word-combinations. The aim is to define the main operations of the speech mechanism in producing the relational models of the prepositional word-combinations, which is the development of the logico-cognitive method of perceiving and producing speech. The article reveals the logical relations of words combinability in the English language and the means of variability of the prepositional word-combinations, and is projected on translation and communication.

Key words: preposition, model, word combination, mechanism, relation.

Процес пізнання являє собою синтетико-аналітичне сприйняття об'єкту як цілого та як його частин. Вивчення мови являє собою процес опанування вмінням оперувати відносно невеликою кількістю знаків з утворенням множинності формальних та семантичних варіантів. Розвиток комп'ютерних програм навчання сприяє наближенню вивчення мови до вивчення точних дисциплін, моделювання механізму мовної діяльності.

Зростаючі потреби комунікації вимагають спрощення методів опанування іноземними мовами, що потребує знання механізму мовленнєвої діяльності, зокрема — універсальних відношень мовних знаків. Ці відношення визначають автоматичне моделювання мовних знаків за аналогією як тотожностей, формальних та семантичних варіантів. Моделювання мови походить з традиційної методики навчання мовам. Вихідною базою моделювання мови є спільна структура та система сім'ї мов. Морфологічні та синтаксичні структури узагальнюються як реляційні моделі — носії певної інформації за логічними правилами комбінування згідно категорійних

причинно-наслідкових відношень у просторі та часі.

Утворення формальних моделей слів, словосполучень, речень вивчалось структурною лінгвістикою у її різновидах - генеративній та трансформаційній граматиках: зокрема, лінгвістами: Е.Сепіром, З.Харісом, Н.Хомським, Л.Єльмслевим, Л.Блумфілдом. Породженням мови займалися такі відомі психолінгвісти, як І.А.Зимня, Н.І.Жинкин, А.Р.Лурия.

Метою статті є окреслення основних операцій механізму мовлення у породженні реляційних моделей англійських прийменникових словосполучень (ПСС), що є розвитком логіко-поняттєвого методу сприйняття та творення мови.

Реляційні моделі словосполучень можна визначити як набір відношень до певного поняття, визначеного іменником. Універсальність семантики прийменників дає можливість класифікувати ПСС за прийменниковими відношеннями, визначеними дієсловами, що є підтвердженням закону аналогії, ідей Ф.де Сосюра ПСС про систему та структуру мови як тотожності та розбіжності - різновиди тотожностей [1:141].

ПСС мають різнорівневу лінгвістичну природу. В їх утворенні беруть участь морфеми - префікси, суфікси, слова, словосполучення і, навіть, речення, висловлювання. Реляційна семантика іменника відображується, в першу чергу, дієсловом, яке утворює прийменниковий чи безприйменниковий зв'язок з іменником. Реляційні моделі прийменникових словосполучень поділяються на семантичні - просторові та похідні, морфологічні, відмінкові [про ПСС див, наприклад, 4, 5], та синтаксичні - атрибутивні, об'єктні, обставинні.

Прийменникові словосполучення утворюються у контексті іменникових та дієслівних предикатів. Прийменник у іменниковому предикаті визначений значенням іменника, а у дієслівному - значенням класів дієслів. Реляційна семантика ПСС у іменникових предикатах визначена найбільш загальним поняттями поверхні, вмісту, відносної точки у просторі, що дозволяє систематизувати варіанти словосполучень за цими відношеннями.

Реляційні моделі словосполучень спираються на семантичні категорії дієслів, які утворюють прийменниковий та безприйменниковий зв'язок у двох порівняних мовах чи тільки в одній, наприклад: *to enter the room - увійти до кімнати*.

Реляційна модель статичного ПСС простору: *be in/at/on some place* лежить в основі багатьох ПСС: стану, часу, сфери діяльності, сприйняття, відображення. Пор. англ.: *at a loss, in the book, in the sphere, on/in time, in joy, in liquor, in his imagination, in sight, in view* [2:281] та укр.: *у книзі, у сфері, вчасно, у радості, у сп'янінні, в його уяві, з огляду на*. Класи певної діяльності зумовлюють відмінкові відношення у ПСС.

Прийменники можуть узагальнювати відношення предметів у просторі як

статико-динамічні, які включають елементи і статичні і динамічні. Наприклад, прийменник *in* відображує і перебування у точці і рух у точку: *be/pour smth in the glass*. Пор. ПСС: *be in a place - come in a place, work at a place - arrive at a place, be around - run around, be through - pass through*

Комплексна реляційна модель поверхні може включати поняття горизонтальної та вертикальної поверхні з відношенням знаходження, діяльності, руху на поверхні: *be, work on the surface*; вздовж: *be/move along*; поперек: *across*; по всій поверхні: *over, throughout*; через поверхню: *through*; рух вгору, униз по вертикальній поверхні чи горизонтальній, уподібленій вертикальній: *up/down the surface*.

Конкретні відношення є основою для переносних, утворених іменниками та дієсловами із значенням загальних, соціальних понять.

Реляційна модель відношення давального відмінку в англійській мові утворюється дієсловом *give* з прийменником *to*. Вона відображує відношення суб'єктів, речей у просторі. Ця модель має варіанти словосполучень з конкретними та абстрактними дієсловами спрямованої діяльності та руху у просторі: *add to, say to, go to, attribute to smb, give credit/honour to smb - to credit/honour smb* [2:543], ін.

Аналітична модель англійських ПСС має тотожний безприйменниковий варіант в українській, російській мовах - *комусь щось дати, сказати тощо*. Втім існують ряди ПСС з тотожним формально-семантичним зв'язком — *додати до чогось, віднести до чогось, віднести щось до когось тощо*. Звідси виводиться міжмовна реляційна модель давального відмінку - *давати, рухати щось кудись*.

Реляційна модель родового відмінку включає відношення походження, джерела, відображені у ПСС *come from/of*. Англійському ПСС *specialist from Ukraine* відповідає українське - *спеціаліст з України*. Прийменниковий зв'язок, імплікований в англійському атрибутивному словосполученні *Rembrandt copy - копія Рембрандта* з лівим означенням, експлікується у СС з правим означенням *copy from Rembrandt - копія з Рембрандта*.

Реляційна модель орудного відмінку включає відношення виконавця та співположення предметів у просторі, встановлені іменником та дієсловом: *written by smb.*, інструмента: *work with smth*. Остання модель має за вихідну співположення у просторі суб'єкта та знаряддя діяльності. Пор. укр.: *бути з чимось, працювати з чимось* - звідси *працювати чимось*. Прийменник міг випасти за фонетичним законом зручності вимови.

Реляційна модель соціативу також базується на відношенні співположення суб'єктів у просторі: *be with smb, work with smb*. Отже ПСС буття - *бути з чимось* можна вважати міжмовною моделлю як інструментальних, так і соціативних відношень. Варіанти моделі: *angry with, frightened with, pleased with*.

Реляційні атрибутивні відношення утворюються на основі обставинних

просторово-часових, відмінкових відношень контактним зв'язком у лівій дистрибуції іменника: *enterprise equipment*; та прийменниковим у правій дистрибуції: *equipment at/of the enterprise*. Атрибутивні словосполучення згортають обставинні, об'єктні, дієслівні словосполучення, речення, інтерпретуються ними.

Внутрішньомовні та міжмовні моделі виявляють тотожності і розбіжності прийменникових та безприйменникових відношень. Пор.: *pleasure of reading* та *reading for pleasure* - читання для задоволення, *Shakespeare poems* - *poems of/by Shakespeare* - вірші Шекспіра/написані Шекспіром, *drilling machine* - *machine for drilling* - шліфувальна машина, машина для шліфування, *daughter's present* - *present for/from the daughter*, *door keys* - *the keys to/from the door*.

Порівняння міжмовних ПСС свідчить про можливість підібрати ПСС з тотожним формально-семантичним зв'язком для потреб навчання мові та перекладу.

Моделювання прийменникових словосполучень визначається класами дієслів певного відношення до речі, найбільш типового для неї. Дієслівні відношення утворюються реляційною семантикою іменника, що позначає річ певного призначення. Наприклад, річ, на якій може щось висіти, типу гачок, визначає конкретні відношення - *висіти на чомусь*. Пор. англ.: *hang on smth*. Похідні семантичні моделі цього словосполучення: *depend on smth*, *rely on smth*, *support on smth*, *insist on smth* etc [2:154, ін.].

Дієслова відчуття утворюють соціативні відношення, які зумовлюють словосполучення *enjoy*, *be pleased*, *angry*, *frightened with smb, smth* та залежать від іменника - назви суб'єкта у моделі соціативу *be with smb*.

Іменники зумовлюють реляційну семантику дієслів і прийменників. При цьому конкретні іменники є первинними в утворенні моделей ПСС з абстрактними іменниками; як дедуктивне мислення є похідним від індуктивного, хоча може керувати останнім. Семантична модель з конкретними іменниками *in the room*, *in the field* утворює варіанти з абстрактними: *in the sphere*, *in the industry*, *in the state*, *in the process*, *in the time*, *in opening the door*.

Семантична модель з абстрактним категорійним іменником відношення *on the surface* утворює варіанти *on the job*, *the level*, *on the top*, *on the spur of the moment*, *on time*, *on schedule*, *on the scheme* etc. Пор. укр. *на роботі*, *на рівні*, *на горі*, *у/на момент часу*, *у розкладі*, *на схемі*.

Реляційні моделі словосполучень мають в основі дистрибутивні властивості іменника - атрибутивні, об'єктні, обставинні (тому числі відмінкові), які, в свою чергу можуть залежати від семантики іменника, від його денотата. Прикладом можуть бути дистрибуції іменника *pie*: *dinner pie* - *pie for dinner*, *apple pie* - *pie with apples*, *sweet pie* - *pie sweet by/to taste*, *round pie* - *pie round by/in shape*, *fluffy pie* - *pie fluffy by/in structure*, *brownish pie* - *pie brownish in/by colour*. Пор. укр.: *пиріг на обід*, *для обіду*; *яблучний пиріг* - *пиріг*

з яблуком, солодкий, круглий, пухкий, коричнюватий пиріг - пиріг солодкий на смак, круглий за формою, пухкий за структурою, коричнюватий за кольором. Рос.: *пирог на обед, для обеда; сладкий пирог - пирог, сладкий на вкус, круглий по форме, пышный по структуре, коричневатый по цвету.*

Визначеність реляційної семантики ПСС семантикою іменників особливо виявляється у перекладі технічних текстів, де тематичні іменники назв технічних пристроїв *washing machine, shredder, centrifuge, evaporating machine, mixer* обмежують переклад синонімів дієслів *flow, go, come, enter* одним-двома дієсловами загального значення, наприклад, надходження та виходу цукрового соку з цілого ряду обробляючих пристроїв. Ось чому, з опорою на значення іменників - назв пристроїв та зв'язкові слова, зокрема, прийменники, значення дієслів може бути логічним висновком із усього речення, тексту.

Дослідження моделей варіантів ПСС простору можна узагальнити у продуктивних моделях механізму мовлення:

I. Дистрибуційна модель ПСС простору. Систематизуючи дослідження Г.П. Ятеля, Р.Клоуза, Р.Свона, можна навести такі ліві дистрибуції прийменника: дієслова руху, відчуття, неспрямованої дії, буття; дієприкметник, іменник, інфінітив, прийменники та прислівники як компленти дієслів, прикметник, герундій, особовий займенник, відносні займенники місця. Складні дескрипції можуть містити різні частини мови, знаходячися у послідовному чи паралельному зв'язку з іменниковим ядром. Складними дескрипціями можуть бути: (I) іменникове ПСС: *on the Kyiv Market*; (2) атрибутивне ПСС: *in the large blue vase*. Лівим обмеженням на сполучуваність ПСС простору можуть бути дієслова спрямованої дії, перцепції: *give, bring, take, look, listen, send*.

Правою дистрибуцією ПСС простору може бути іменник, прикметник, герундій, особовий чи відносний займенник, іменникове ПСС of-фраза: "*on the face of Soames Forsyte*" (Galsworthy, I, 30). Правим обмеженням на сполучуваність ПСС простору можуть бути іменники певних семантичних розрядів: часу обставини дії, обставини способу дії обставини стану. Вказані іменники викликають трансформацію ПСС простору у відповідні обставини. Правим обмеженням на сполучуваність можуть бути також прикметники. При цьому ПСС простору трансформується у ПСС стану.

3. Трансформаційна модель ПСС простору. Однією з відомих внутрішномовних і міжмовних лінгвістичних операцій є трансформація номіналізації. Н.Ф.Іртенєва, продовжуючи розробку генеративної лінгвістики, визначає операції "механізму трансформацій номіналізації: (1) опущення дієслів *be, have* та дієслів *contain, consist, lie, stretch*; (2) прийменників, здебільшого, між двома БС (безпосередньо складовими), (3) перmutацію *VP, NPI, 2*; [6:111]. "На морфологічному рівні: (I) деривацію відповідного *N* з *V (N/V)*: *govern-government*; деривацію: *N-er: manage-manager*, (2) деривацію відповідного *N* з *A*, (3), трансформації *N(V-finite)* у *by-to forN*."

На прикладі прийменникових словосполучень спостерігаються

аналогічні трансформації номіналізації простого речення у номінативне СС:

1. опущення дієслова *be*: *animals in jungle, jungle animals*; 2. опущення дієслова *have*: *The house has a balcony — the house balcony*; 3. опущення дієслова руху: *the staircase leads to the attic - the staircase to the attic*; 4. трансформація номіналізації простого або підрядного речення у ПСС: *When the machine works the machine parts create friction.- In the process of work the machine parts create friction.*

На морфологічному рівні спостерігається:

1) деривація дієслів дії у віддієслівні іменники - назви професій, занять із певними

суфіксами у контексті ПСС: *assist at the shop - assistant at the shop; work at a plant - worker at a plant, run in the yard - running in the yard.*

2) компресія прислівникового ПСС у префіксований іменник: ПСС *come in (to the home) - income - doxid* [7:468].

3) інтеграція речення у префіксований іменник: *What comes out of it is unknown. - The outcome is unknown*

4) компресія дієслівного ПСС у префіксоване дієслово у прямооб'єктній конструкції для позначення відношень неживих речей; наприклад: *smth overlooks the river.*

Сполучення дієслова з прийменником може бути замінене у висловлюванні:

1) префіксованим дієсловом: *mine under - undermine*;

2) складним іменником: *run away - runaway, take off the land - take-off*;

3) прислівниковим СС: *come in the room - come in; mine under - undermine*;

4) відіменниковим дієсловом з негативним префіксом. Пор.: *take the veil off the monument - to unveil the monument*;

5) префіксованими відіменниковими дієсловами: *endanger smb, enamour smb*;

6) відприкметниковими дієсловами: *enlarge smth, endue smb*;

7) префіксованим дієсловом у прямооб'єктній конструкції, наприклад: *inspire smb, include smth, inlist smb.*

ПСС простору інтегрує у префіксований прислівник *aside* у позиції означення дієслова: *be, sit, etc at the side of - aside smb, smth.*; ПСС *towards night* - у прислівник *tonight*; ПСС *to his taste* - у інфінітив *to taste*.

3. Субституційна модель ПСС простору утворюється формально-семантичними трансформаціями:

1. прийомом конкретизації - власні, конкретні загальні дескрипції: *in Kyiv - in the city*

2. прийомом генералізації: - гіпероніми, загальні абстрактні дескрипції: *by the car - by transport*. 3. синонімами антонімами, значеннями багатозначного слова: *on the ceiling, on the top, on the bottom.*

4. Генеративна модель ПСС простору витікає з субституційної: префіксоване слово/суфіксоване слово/ складне слово / прислівник/ вільне

ПСС/ зв'язане ПСС: *offset – setoff - set off- set smth off.*

Обставинні ПСС простору є вихідними для об'єктних, атрибутивних ПСС. Пор: *to be from Ukraine - to be cut from Ukraine - to be a citizen of Ukraine - to be a Ukraine citizen.*

Моделювання словосполучень англійській мови підлягає загальним логічним відношенням слів у реченні: відмінковим, об'єктним, обставинним, атрибутивним. Відмінкові відношення утворюють об'єктні, обставинні словосполучення і спираються на найпростіші обставинні моделі, які відображують причинно-наслідкові відношення речей та осіб у часі та просторі. Атрибутивні словосполучення являють собою еліпси обставинних, об'єктних ПСС. Реляційна семантика словосполучення відображена у дієсловах та прийменниках.

Оскільки іменники являють собою основні інформативні кванти речення і тексту, то вони є головними частинками мови у системі та структурі мови і мовлення: визначають реляційну семантику інших частин мови, в тому числі дієслів і прийменників. Тому дешифрування речення за логічною схемою починається з перекладу іменників та зв'язкових слів, а значення дієслів можуть бути логічним висновком із цього контексту з опорою на стандартні зразки - моделі словосполучень, речень рідної мови.

Семантичні моделі ПСС спираються на значення іменників з найбільш загальними значеннями положення речей у просторі. Відповідно, реляційні моделі словосполучень можна узагальнити за дистрибутивними відношеннями іменників: обставинними, об'єктними, атрибутивними, які можуть бути інтерпретовані обставинними ПСС простору.

Реляційні моделі ПСС простору можуть відображувати окремі відношення предметів у просторі на різних рівнях матерії, також комплекс відношень за поняттями поверхні, точки, вмісту.

Семантичні моделі - обставинні прийменникові словосполучення із значенням просторових відношень лежать в основі багатьох варіантів словосполучень різного ступеню зв'язаності та конкретності, також різних функцій у реченні. Такі варіанти можуть об'єднуватися одним прийменником та розрізнятися іменниками. Релевантними ознаками для семантичної моделі можуть бути лінгвістичні чи екстралінгвістичні /конкретні/ відношення, статичне чи динамічне значення дієслова.

Ряд моделей виявляє семантичну єдність прийменника та дієслова, іншої частини мови у лівій дистрибуції прийменника. Ряд моделей вказують на зв'язок з денотатом - предметом або простором. Прийменник може об'єднувати єдиним відношенням іменники різних семантичних груп.

Міжмовні варіанти прийменникових словосполучень можуть розрізнятися наявністю чи відсутністю прийменника, різними прийменниками, що пов'язано з різними сторонами одного поняття, розвитком поняття, посиленню відношень об'єктності чи локатквності у значенні ПСС. Систематизація прийменникових відношень дозволяє запобігати калькуванню слов'янських прийменників при перекладі на англійську мову підбором міжмовної моделі з тотожним формально-

семантичним зв'язком.

Дослідження семантичних моделей ПСС виявляє обмеження на сполучуваність ПСС простору. ПСС простору вводиться дієсловами буття, перебування, існування, руху, неспрямованої діяльності у просторі, відчуття, перцепцій. Дієслова спрямованої діяльності перетворюють його на об'єктне. Правою межею ПСС простору можуть бути іменники простору, предметів, інших явищ, уподіблених простору. Абстрактні іменники почуттів, часу перетворюють ПСС простору на обставини стану, способу дії, часу.

Реляційні моделі приєдникових словосполучень класифікуються за дистрибутивними дієслівними відношеннями іменників як обставинні, об'єктні атрибутивні; в тому числі відмінкові. Реляційні моделі ПСС утворюються за загальнологічними внутрішньомовними та міжмовними формально-

семантичними моделями: дистрибуційними. трансформаційними, субституційними, генеративними.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Сосюр Фердинанд де*. Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию. - М.: Прогресе, 1977. 2. *Новий англо-український словник* / К.: Чумацький шлях, 2000. 3. *Ткаченко Н.Д.* Семантичні моделі приєдникових словосполучень // Наукові праці НУХТ. - К.: НУХТ, 2004. - С.130-131. 4. *Филипенко М.В.* Проблемы описания предлогов в современных лингвистических теориях // Исследования по семантике предлогов. - М.: Рус. Словари, 2000. - С.12-54. 5. *Чиненова Л.А.* Предложное управление в современном английском языке / автореф. дис. ...к.ф.н. -М, 1973. 6. *Irtenyeva N.F.* Theoretical English Grammar. – М,: High School, 1968. 7. *The Oxford English Dictionary On Historical Principles*. В 12 т. / Oxford: at the Clarendon Press, 1970. - Т. 5.